

*Л. І. Доўнар,
кандыдат педагагічных навук,
дацэнт кафедры тэорыі і гісторыі
інфармацыйна-дакументных камунікацый
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта
культуры і мастацтваў*

ПЕРШАЯ ПАЛОВА 1919 г. У ГІСТОРЫІ БІБЛІЯТЭК І КНІГАРНЯЎ МІНСКА

Невялікі адрэзак часу ў гісторыі кніжнай справы Беларусі, пачынаючы з 1918 г. і да заключэння 18 сакавіка 1921 г. Рыжскага пакту, застаецца яшчэ даволі слаба даследаваным. Калі, напрыклад, у вучэбным дапаможніку М. І. Пакала «История библиотечного дела в БССР» (1986) змяшчаецца пэўны раздзел, прысвечаны перыяду 1917–1920 гг.¹, то ў сучасным выданні Н. Ю. Бязозкінай «Библиотеки и распространение научных знаний в Беларуси (XVI–XX вв.)» (2011), як і ў калектыўнай манаграфіі «Гісторыі беларускай кнігі. Т. 2: Кніжнасць новай Беларусі (XIX–XXI стст.)» (2011), гісторыя кнігазбораў Беларусі гэтага часу зусім не закранаецца. Некаторыя аспекты кнігавыдавецкай справы 1917–1921 гг. асвятляюцца ў гістарычным нарысе А. А. Волка і А. І. Раковіча «Книгоиздательское дело в Белоруссии» (1977)², у сучасных выданнях: вучэбным – «Гісторыя беларускай кнігі» Л. І. Доўнар (2012)³, а таксама названай манаграфіі – «Гісторыя беларускай кнігі. Т. 2: Кніжнасць новай Беларусі (XIX–XXI стст.)» (2011)⁴. Аднак да раскрыцця цэласнай карціны кніжнай справы ў Беларусі ў 1918–1921 гг. яшчэ далёка. Бо і час складаны – ваенны, трагічны для лёсаў кнігазбораў, палітычна і тэрытарыяльна нестабільны для дзяржаўнасці Беларусі⁵.

Тым большую каштоўнасць маюць архіўныя дакументы адпаведнага перыяду. У нашым выпадку для асвятлення некаторых пытанняў з гісторыі мінскіх кнігазбораў у пачатку 1919 г. пэўную

---

¹ Гл. с. 60–68.

² Гл.: Организация и деятельность первых советских издательских учреждений на территории Белоруссии. С. 5–32.

³ Гл.: Выдавецкая справа ў 1917–1921 гг. С. 133–139.

⁴ Гл.: Друк – справа палітычная (1917–1921). С. 180–188; Пасля 11 ліпеня 1920 г. – С. 192–193.

⁵ 25.03.1918 г. абвешчана Беларуская Народная Рэспубліка, 01.01.1919 – Сацыялістычная Савецкая Рэспубліка Беларусь, 27.02.1919 – Сацыялістычная Савецкая Рэспубліка Літвы і Беларусі, 31.07.1920 – Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка Беларусі.

цікась уяўляюць матэрыялы, што захоўваюцца ў Дзяржаўным архіве Мінскай вобласці – гэта інвентарныя вопісы маёмасці бібліятэк розных устаноў і арганізацый; вопісы кніг, якія знаходзіліся ў распараджэнні Бібліятэчнай камісіі гарадскога аддзела народнай адукацыі; спісы размеркавання літаратуры; лісты аб перадачы бібліятэк; пратаколы пасяджэнняў выканкама і прэзідыума Савета рабочых і чырвонаармейскіх дэпутатаў г. Мінска; пастановы аб муніцыпалізацыі кніжнай справы, арганізацыі кніжнага гандлю; прашэнні аб адмене муніцыпалізацыі і іншыя. Гэтыя дакументы дазваляюць прыадкрыць менавіта тыя змены ў галіне кніжнай справы, якія адбываліся ў выніку ажыццяўлення палітыкі нацыяналізацыі (рэквізіцыі, муніцыпалізацыі) у ССРБ і ССР ЛітБел і кардынальна перайначылі не толькі статус былых бібліятэк ці кнігарняў, але і наогул адмовілі большасці з іх у існаванні.

На падставе ўрадавага дэкрэта Савецкай Беларусі ад 30 студзеня 1919 г., які быў прыняты ў адпаведнасці з дэкрэтамі СНК РСФСР: «Об охране библиотек и книгохранилищ» (1918 г.), «О порядке реквизиции библиотек, книжных складов и книг вообще» (1918 г.) [27, с. 63] пачынаюць ажыццяўляцца актыўныя мерапрыемствы па нацыяналізацыі ў галіне кніжнай справы і ў Мінску.

На пасяджэннях Мінскага савета рабочых і чырвонаармейскіх дэпутатаў слухаюцца пытанні «О национализации книжных и нотных магазинов» (7 лютага 1919 г.) [22], «О муниципализации книжной торговли» (8 лютага 1919 г.) [23] і прымаюцца адпаведныя пастановы: «Все книжные магазины и склады национализируются: они немедленно опечатываются, выпускается воззвание к гр. о том, что Комиссариат Просвещения покупает книги у частных лиц» [22]; «1. Книжная торговля в городе Минске муниципализируется. 2. Все имеющиеся в Минске частные книгоиздательства, книжные склады, магазины, лавки со всеми запасами книг объявляются собственностью Минского Совета Рабочих и Красно-Армейских Депутатов. <...> Все означенные учреждения обязуются до 25 февраля зарегистрировать свои библиотеки в Отделе Народного Образования. 3. Все помещения [по п. 2] переходят в распоряжение Минского Совета Рабочих и Красно-Армейских Депутатов. 4. С момента объявления муниципализации книжных магазинов во главе каждого книжного магазина ставится лицо, ответственное за правильный учет и оценку книг. 5. Весь персонал <...> (в том числе и владельцы)

объявляется впредь до распоряжения состоящими на службе у Минского Совета Рабочих и Красно-Армейских Депутатов. <...> 7. Организация управления книжными складами, магазинами и лавками поручается комиссии, состоящей из представителей Исполкома Совета, Отдела Народного Образования и Губернского агентства Ц. И. К. 8. Вывоз книг из Минска разрешается только по удостоверениям Минского Отдела Просвещения. <...> [23].

Цікава, што адна з пастаноў выканкама Савета рабочых і чырвонаармейскіх дэпутатаў ад 16 лютага 1919 г. удакладняла пытанне наконт кніг духоўнага зместу⁶, якія не падлягалі муніцыпалізацыі, і кнігандалярам дазвалялася іх прадаваць пад адпаведным кантролем [24].

Кантроль ажыццяўляўся не толькі мясцовымі органамі, але і маскоўскімі. Так, у Маскоўскі бібліятэчны аддзел Народнага камісарыята па асвеце паведамляліся звесткі адкуль (з якіх бібліятэк) і куды, у якой колькасці (на рускай, на замежнай мовах), якога зместу (па галінах ведаў) перавезены кнігі [4]. Сярод такіх бібліятэк указваліся, напрыклад, прыватныя бібліятэкі з Мінска Чапскай (800 экз.), пракурора Чуліцкага (150), Зубакіна (10400); грамадскія бібліятэкі Купецкага клуба (2200), «Русского Общественного Собрания» (3200), польская бібліятэка «Ognisko» (3350); бібліятэка пры кнігарні Фрумкіна (4000) і іншыя, асноўная частка фондаў якіх была змешчана ў спецыяльна арганізаваным у Мінску кнігасховішчы [3], а таксама была размеркавана па розных бібліятэках.

У лютым 1919 г. паводле спісу ўстаноў, што знаходзіліся ў распараджэнні пазашкольнага паддзела, пералічваліся наступныя мінскія бібліятэкі [3]: 1) Цэнтральная бібліятэка імя А. С.Пушкіна (фонд – да 18 000 тамоў, падпісчыкаў – 1500, платнае абслугоўванне); 2) Руска-яўрэйская бібліятэка імя Нейфаха – 2-я Савецкая (фонд – да 8000 тамоў, падпісчыкаў – 1000, бясплатнае абслугоўванне); 3) Чытальня імя Л. М. Талстога – 3-я Савецкая (фонд – каля 3500 тамоў); 4) Аляксандраўская чытальня – 4-я Савецкая (фонд – каля 3000 тамоў); 5) Беларуска-яўрэйская чытальня – 5-я Савецкая бібліятэка пры Беларуска-яўрэйскім народным доме (фонд – да 2500 тамоў). Была скамплектавана невялікая бібліятэчка (каля 600 тамоў) і аддадзена камуністычнай ячэйцы Губваенкама, збіралася бібліятэка для Дома асветы Чырвонай Арміі, польская бібліятэка, перасоўная бібліятэка для абслугоўвання партыйных бібліятэк і розных гурткоў [3].

---

⁶ Аднак тут трэба мець на ўвазе, што гэта не тычылася кніг рэлігійнага зместу!

Мінскі гарадскі камітэт Камуністычнай партыі (бальшавікоў) Беларусі звяртаўся з просьбай перадаць у яго распараджэнне бібліятэку Купецкага клуба непасрэдна да камісара асветы таварыша Чарвякова, які ўласнаручна пазначыў на лісце: «Минской Коммунистической партии нужно дать одну из библиотек, имеющих в распоряжении Отдела Народного Образования, т. к. она может оказать содействие в выработке цельного коммунистического миросозерцания у членов партии. Прошу оказать предъявителю сего полное содействие» [25].

Мінскае кнігасховішча, падпарадкаванае Аддзелу народнай адукацыі, ужо ў лютым 1919 г. змяшчала каля 32 000–35 000 тамоў з розных кнігазбораў. Найперш разбіраліся (сістэматызаваліся і дзяліліся паміж бібліятэкамі) кнігі настаўніка Сяргея Пятровіча Зубакіна, бібліятэка якога была нацыяналізавана па пастанове Часовага ўрада [3]. Як адзначалася Бібліятэчнай камісіяй аддзела народнай адукацыі, «приобретением этой библиотеки, Отдел Народного Образования значительно смягчил крайнюю нужду всех существующих в Минске Городских библиотек в наиболее требуемых книгах» [20]. Далейшы лёс бібліятэкі планаваўся наступным чынам: па адным асобніку ўсіх твораў перадаць у кнігасховішча (Пушкінскую бібліятэку), дублеты размеркаваць паміж астатнімі гарадскімі бібліятэкамі. Праўда, пры разборы бібліятэкі С. П. Зубакіна былі вызначаны і «непригодные» кнігі, сярод якіх аказаліся «старые каталоги несуществующих в настоящее время книжных магазинов и издательств» [17]. Што сталася з кніжнымі выданнямі, якія былі прызнаны «непригодными», можна толькі здагадацца, а вось сотні іншых кніг трапілі насамрэч у мінскія гарадскія бібліятэкі: Пушкінскую, Талстога, Аляксандраўскую, Руска-яўрэйскую – нават з пазнакай «купленные» [16]. Магчыма, мела месца адпаведнае рашэнне паводле хадатайніцтва бібліятэчнай камісіі Гарадскога аддзела народнай адукацыі аб дазvole выдаць дзецям С. П. Зубакіна 35000 рублёў, хоць каштоўнасць бібліятэкі вызначалася ў тым самым хадатайніцтве ў 100–150 тысяч рублёў [20]. Колькасны аб'ём кнігазбору – паводле Бібліятэчнай камісіі – складаў 15–16 тысяч тамоў па розных галінаў ведаў, асабліва скрупулёзна былі прадстаўлены руская мастацкая літаратура (нават у двух ці трох асобніках), літаратуразнаўства, мовазнаўства (у іх ліку выданні, прысвечаныя ўкраінскай і беларускай мовам), гісторыя. У меншай колькасці – літаратура па прыродазнаўстве і грамадскіх навук. У кнігазборы былі вылучаны і кнігі на замежнай мове, пераважна –

нямецкай і французскай. Бібліятэка ўтрымлівала і шмат каштоўных «старинных книг (имеются книги, напечатанные в 15–18 столетиях)» [20], толькі адзінкі з якіх ідэнтыфікаваны сёння ў фондах НББ, ЦНБ НАНБ, бібліятэкі БДУКМ [16, 28].

Як вядома, частка асабліва каштоўных рарытэтаў – інкунабулы, рукапісныя і старадрукаваныя кнігі – адпараўляліся ў аддзел Наркамасветы РСФСР [27, с. 64].

Бібліятэчная камісія гарадскога аддзела народнай адукацыі, якая займалася размеркаваннем кніг сярод мінскіх бібліятэк, выконвала распараджэнні Народнага Камісарыята Асветы і ўрада (спачатку Часовага – ССРБ, потым – ССР ЛітБел). На некаторых дакументах захаваўся подпіс Аляксандра Чарвякова, члена Часовага ўрада, наркама асветы). Пры стварэнні спецыяльнай бібліятэкі па мастацтве пры абласным музеі, напрыклад, мастацка-археалагічны пададдзел Аддзела народнай адукацыі выказаў прапанову Бібліятэчнай камісіі «предоставлять из книг, реквизируемых в квартирах бежавшей буржуазии, в распоряжение Библиотеки Музея все старинные и имеющие художественное значение книги и рукописи, а также все исследования и труды по вопросам искусства» [18]. Па меркаванні ж народнага камісара асветы А. Чарвякова, кнігі па пытаннях мастацтва павінны былі накіроўвацца і знаходзіцца ў Цэнтральнай бібліятэцы – Пушкінскай.

Адзінкам мінскіх бібліятэк удалося пазбегнуць рэквізіцыі, сярод іх бібліятэка Лібава-Роменскай чыгункі, якая была вызвалена ад дзеяння дэкрэта Часовага рабоча-сялянскага саветаўскага ўрада Беларусі (ад 30 студзеня 1919 г.) пасля хадайніцтва камітэта саюза служачых кантроля Лібава-Роменскай чыгункі перад Аддзелам народнай адукацыі Беларускай Савецкай Рэспублікі «как обслуживающую достаточно широкие потребности своего Профессионального Союза и отвечающую прямым интересам службы и самих трудящихся» [19].

Занепакоенасць аб захаванні былых бібліятэк выказвалі, як грамадскія арганізацыі, так і навучальныя ўстановы. Да прыкладу, дырэкцыя Мінскай рэальнай вучэльні (Мінскага рэальнага училища), што пераўтваралася ў Працоўную школу (Трудовую школу) клапацілася не толькі пра захаванне багатых фондаў сваёй бібліятэкі па фізіцы, прыродазнаўстве, літаратуры, гісторыі, геаграфіі, хіміі, якія збіраліся на працягу 40 гадоў, але і спрабавала шукаць шляхі па паляпшэнні яго становішча: «... тем более, что за последние 4 года коллекции и пособия значительно пострадали как при многочисленных переездах <...>, так и от крайне небрежного

отношения к ним различных учреждений и Российских и Германских, занимающих под постой здание училища» [21].

Шэраг бібліятэк, якія існавалі пры гімназіях (асабліва прыватных) і розных вучэльнях Мінска [2], быў рэквізаваны і іх фонды трапілі не толькі пад пераразмеркаванне: паступілі ў бібліятэкі савецкіх школаў, але яшчэ доўгі час заставаліся ў становішчы дэпазітных – бібліятэка Мінскай марыінскай гімназіі, бібліятэка Мінскага рускага грамадскага сходу, Бібліятэка для чытання Б. А. Гарадзенскага⁷.

У лютым 1919 г., адпаведна з прынятымі пастановамі, у Мінску пачалася муніцыпалізацыя кніжнага гандлю. Быў праведзены ўлік кнігарняў і складзены спіс за подпісам загадчыка Пазашкольнай адукацыі, паводле якога вызначалася тая ці іншая сума для выдачы былым уладальнікам [4]:

№ п/п	Фамилия владельцев книжных магазинов	Прибл. сумма, на которую имеется книг	Причитается к выдаче	Примечания
1.	Фрумкин	80.000	10.000	
2.	Фрейнкель	80.000	10.000	
3.	Городенский	80.000	10.000	
4.	Кинкулькин	20.000	10.000	
5.	Соловейчик	20.000	10.000	
6.	Рывкин	10.000	10.000	
7.	Прушинский	30.000	10.000	Книги взяты им комис. нач.
8.	Маковский	8.000	8.000	
9.	Шнитман	8.000	8.000	
10.	Гальперин	5.000	5.000	
11.	Машкилейсон	3.000	3.000	
12.	Фельдман	1.000	1.000	
13.	Лесник	2.000	2.000	
14.	«Казбек»	2.000	2.000	
15.	«Культура»	2.000	2.000	
16.	Шапіро	2.000	2.000	
17.	Консistorум	1.000	1.000	
18.	«Наука»	1.000	1.000	
Итого		355.000	105.000	

⁷ Асобныя кнігі з гэтых кнігазбораў увайшлі, напрыклад, у склад бібліятэкі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў (у 1975 г.) і зараз захоўваюцца ў аддзеле рэдкіх кніг і дакументаў.

У Аддзел народнай адукацыі былі накіраваны таксама і спісы супрацоўнікаў кнігарняў [14]:

Фамилия И. О.	Чей магазин	Сколько лет в магазине	Сколько вообще <...>	Оклад
Левина Э. В.	Фрумкина	15 лет	15 лет	250 руб.
Леф З. А.	Фрумкина	6 лет	6 лет	200 руб.
Фрумкина Ц. Т.	Фрумкина	4 года	4 года	200 руб.
Гурвич Г.	Фрумкина	2 ½ года	2 ½ года	100 руб.
Гурвич Б.	Фрумкина	1 ½ года	1 ½ года	40 руб.
Шнитман С. Б.	Фрумкина	6 месяцев	6 месяцев	40 руб.
Шнейдер Б. А.	Фрумкина	9 месяцев	9 месяцев	40 руб.
Протусевич Н. И.	Френкеля	20 лет	20 лет	350 руб.
Радумский М. Б.	Френкеля	20 лет	30 лет	300 руб.
Бергер И. А.	Френкеля	7 лет	7 лет	125 руб.
Ковьянская Л. А.	Френкеля	2 ½ года	2 ½ года	100 руб.
Чертова М. И.	Френкеля	1 ½ года	1 ½ года	75 руб.
Шер Соня	Соловейчик			300 руб.
Шапиро Ревека	Соловейчик			300 руб.
Хазанович М. Т.[?]	Кинкулькин			
Кац М. А.	Казбек	5 лет	5 лет	60 руб.
Фельдман Б. Т.[?]	Городенского	22 года	6 лет	165 руб.
Свирновский Я.	Городенского	3 года 2 месяца	3 года 2 месяца	125 руб.
Фельд Э.	Городенского	1 ½ года	1 ½ года	50 руб.
Мальдина Г.	Городенского	16 лет	20 лет	180 руб.
Войткевич Ф. К.	Маковского	10 лет	18 лет	300 руб.
Видковская Е. И.	Маковского	8 лет	8 лет	200 руб.

Уладальнікі кніжных крамаў і выдаўцы спрабавалі звяртацца ў выканкам камітэта Савета рабочых, чырвонаармейскіх і сялянскіх дэпутатаў Беларусі аб вызваленні іх кнігарняў ад муніцыпалізацыі. Так, у заяве ад імя «Б. А. Городенского, Годеля, Кинкулькина, Консториума [Консistorума. – Л. Д.], И. Соловейчика, М. И. Ривкина, М. Френкеля, В. Б. Фрумкина, Чернявской» (ад 20 лютага 1919 г.) адзначалася: «...Мы, опытные люди, этой отрасли, всю жизнь провели за прилавком и у стен наших книг, всецело были заинтересованы, чтобы наши магазины, по мере самой малейшей возможности, всегда были пополняемы все новыми и новыми изданиями. Всегда на наших складах были книги, которые требовались всеми местными учебными заведениями. До сих пор гор. Минск недостатка в книгах не ощущал. Это создавалось

взаимной конкуренцией и нашим интересом к книжному делу. Опытных служащих нашей отрасли мало и муниципализацией книжного дела парализуется тот многолетний опыт наш и та инициатива, каковыми мы были-бы полезны для общества. <...> Теперь мы заявляем, что если Исполнительный Комитет найдет возможность передать наши книжные магазины вновь в наше ведение, мы обязуемся в самых малейших деталях выполнять все указания Советских Властей в смысле разценки и распределения книг, в каждом отдельном случае малейшего нарушения готовы отвечать перед самыми суровыми мерами взыскания. Готовы всецело работать под абсолютным контролем и, возможно, доказать, что контроль нашей отрасли полезнее муниципализации как для общества, так для Комиссариата Народного Просвещения и без того обремененного. В виду всего вышесказанного просим освободить наши книжные магазины от муниципализации» [12].

На пасяджэнні Мінскага мавета рабочых і чырвонаармейскіх дэпутатаў ад 14 сакавіка 1919 г. быў заслуханы даклад загадчыка аддзела адукацыі і прынята пастанова пакінуць у горадзе толькі тры кніжныя крамы, кнігагандлярам выплаціць па дэкрэце і па цвёрдых цэнах, на расходы па закупцы і арганізацыі кнігарняў «испросить у Минского Губревкома Триста тысяч рублей» [7].

У сярэдзіне сакавіка 1919 г., як сведчыць «Докладная записка о книжном деле в гор. Минске» [6] улік кніжных запасаў, што знаходзяцца ў 19 кнігарнях горада, завершаны. На той час у Мінску працавалі дзве вялікія кнігарні – Гарадзенскага і Фрумкіна, а з 17 сакавіка планавалася адкрыць крамы Салавейчыка і Макоўскага. Продаж кніг ішоў інтэнсіўна, нягледзячы на іх адносна высокія кошты, таму планавалася арганізаваць у горадзе «закупочное бюро из наиболее опытных приказчиков и хозяев, которые взяли бы снабжать Минские магазины книгами. Это необходимо организовать немедленно, в срочном порядке, ибо книжные центры теперь устремились со всех сторон, идет лихорадочная закупка всего, что только можно достать, и в самом близком будущем опустеют и книжные центры. За короткий период времени оскудели книжные запасы в Вильне. Каждый день, который мы теряем, лишает Минск возможности пополнить полки в книжных магазинах и грозит нам книжным голодом. <...> с 18-го числа [марта.

–
Л. Д.] приостанавливается пассажирское движение и необходимо послать закупщиков до наступления этого срока» [6].

Асабліва востра адчуваўся недахоп у выданнях на беларускай мове, пра што сведчаць звароты Аддзела забеспячэння камісарыята

[10], а таксама беларускіх школ [8, 11]. Так, школьны Савет беларускай савецкай школы для дарослых (па вул. Петрапаўлаўскай 2/5) звяртаўся ў Аддзел народнай адукацыі пры М. С. Р. Д. з наступнай заявай (па-руску), да якой прыкладаўся і спіс неабходных кніг: «Для школы крайне неабходимы указанне в прилагаемом списке книге, каковыя можно иметь из бывш. «беларускае кнігарні» Прушинскаго (Захарьевская, 18). Школьный Совет просит выдать эти книги для пользования учащихся, если возможно, поскорее» [8]. У спісе наступныя выданні:

1. Беларуская граматыка, Тарашкевіча. 10 экз.
2. Першая чытанка, Ластоўскага. 50 экз.
3. Задачнік I ч., Юрэвіча. 10 экз.
4. Sejbit, Lastoŭskaŭ. 50 экз.
5. Wypisy iz biełaruskaie literatury, Lastoŭskaŭ. 50 экз.
6. «Матчын дар» А. Гаруна. 50 экз.
7. «Сымон Музыка» Я. Коласа. 50 экз.
8. «Шляхам жыцця» Я. Купалы. 50 экз.
9. Što treba wiedać koźnamu biełarusu. 50 экз.
10. Курганная кветка, К. Буйло. 40 экз.
11. Васількі Ядвігіна Ш. 40 экз.
12. Родныя зярняты, Т. Гушчы. 40 экз.
13. Бярозка, Ядвігіна Ш. 40 экз.
14. Апавядання, Галубка. 40 экз.
15. Апавядання, Т. Гушчы. 40 экз.» [9].

На просьбу была накладзена наступная рэзалюцыя ад б сакавіка за № 1054: «... отпустить, счет оплатить М. С. Р. Д. [Минский совет рабочих депутатов – Л. Д.]» [9].

У сувязі з попытам на кнігі, быў распрацаваны «Праект арганізацыі кніжнага гандлю ў горадзе Мінску», паводле якога кніжны гандаль у Мінску сканцэнтраваны ў крамах Фрумкіна, Фрэнкеля, Гарадзенскага і Макоўскага; стваралася крама яўрэйскіх кніг, куды звозіліся б кнігі з кнігарняў Гальперына, Машкілейсона і іншых дробных крамаў; уладкоўвалася б невялікая кніжная лаўка ў раёне Траецкай гары і такім чынам, усе кнігі планавалася звесці ў азначаныя шэсць кнігарняў. У праект закладваліся і прынцыпы цэнтралізацыі кніжнага гандлю з адной галоўнай крамай як размеркавальным пунктам з аптовым і букіністычным гандлем, а яе загадчык з'яўляўся б загадчыкам усяго кніжнага гандлю. Для агульнага кіраўніцтва прапанавалася пры гарадскім Адзеле народнай адукацыі стварыць Адзел кніжнага гандлю і г. д. [5].

Аднак, як сведчыў спіс служачых муніцыпалізаваных кнігарняў,

у Мінску прадоўжылі працу чатыры муніцыпалізаваныя крамы: Фрумкіна (супрацоўнікі – Левіна, Радунскі, Лев, Гурвіч), Гарадзенскага (супрацоўнікі – Фельдман, Пратусевіч, Бергер, Свірноўскі), Макоўскага (Вайткевіч, Віткоўская), яўрэйская крама (супрацоўнікі – Рабіновіч, Хазановіч) [13].

Адначасова калегія Аддзела забеспячэння народнага камітэта па асвеце лічыла «совершенно недопустимым производство каких-либо реквизиций без специальной каждый раз на то санкции Отдела Снабжения и без его общего руководства... Вместе с тем Коллегия Снабжения полагает, что производство учета не должно останавливать работ и операций частных книжных складов, и таковые должны протекать в прежних пределах впредь до получения от Отдела Снабжения разрешения на производство реквизиции или проведение национализации. На основании изданного 14 сентября с. г. постановления Народного Комиссариата Просвещения, коим общий учет книжных запасов и реквизиции их <...> возложено исключительно на Центральный Отдел Снабжения Народного Комиссариата Просвещения» [1].

Толькі звярнуўшы ўвагу на сакрэтную запіску таварышу Мазелю з Губернскага агенцтва ад таварыша Крэйндзея, можна зразумець, што ніякія прашэнні, планы і спадзяванні на захаванне і развіццё прыватнай кніжнай справы ў горадзе не будуць рэалізаваны ні ў Літбел, ні ў БССР, «потому что», усё, а не толькі «самый светлый магазин (Городенского)» «будет принадлежать партии» [15].

Прыведзеныя прыклады, з'яўляюцца толькі фрагментамі як да характарыстыкі, так і да больш глыбокага даследавання тых гістарычных, а найболей трагічных працэсаў, якія адбываліся ў Беларусі з кнігазборамі, назапашанымі стараннямі прыватнымі ці грамадскімі з рознымі мэтамі – калекцыйнымі, асветніцкімі, навучальнымі, што сведчылі аб развіцці даўняй, яшчэ перадсавецкай кніжнай культуры, аб яе ўзроўні і ўплыве на тагачаснае грамадства.

1. Дзяржаўны архіў Мінскай вобласці (далей ДАМВ). Фонд 322. Воп. 1. Спр. 8. Арк. 95.

2. ДАМВ. Фонд 322. Воп. 1. Спр. 24. Арк. 1–5, 18.

3. ДАМВ. Фонд 322. Воп. 1. Спр. 29. Арк. 16.

4. ДАМВ. Фонд 322. Воп. 1. Спр. 30. Арк. 22.

5. ДАМВ. Фонд 322. Воп. 1. Спр. 30. Арк. 23.

6. ДАМВ. Фонд 322. Воп. 1. Спр. 30. Арк. 24.

7. ДАМВ. Фонд 322. Воп. 1. Спр. 30. Арк. 25.

8. ДАМВ. Фонд 322. Воп. 1. Спр. 30. Арк. 26.

9. ДАМВ. Фонд 322. Воп. 1. Спр. 30. Арк. 27.

10. ДАМВ. Фонд 322. Воп. 1. Спр. 30. Арк. 28.
11. ДАМВ. Фонд 322. Воп. 1. Спр. 30. Арк. 29.
12. ДАМВ. Фонд 322. Воп. 1. Спр. 30. Арк. 38 – 38 адв.
13. ДАМВ. Фонд 322. Воп. 1. Спр. 30. Арк. 41.
14. ДАМВ. Фонд 322. Воп. 1. Спр. 30. Арк. 43–44.
15. ДАМВ. Фонд 322. Воп. 1. Спр. 30. Арк. 51.
16. ДАМВ. Фонд 322. Воп. 1. Спр. 35. Арк. 195–209.
17. ДАМВ. Фонд 322. Воп. 1. Спр. 38. Арк. 10.
18. ДАМВ. Фонд 322. Воп. 1. Спр. 38. Арк. 34.
19. ДАМВ. Фонд 322. Воп. 1. Спр. 38. Арк. 35.
20. ДАМВ. Фонд 322. Воп. 1. Спр. 38. Арк. 36.
21. ДАМВ. Фонд 322. Воп. 1. Спр. 68. Арк. 15.
22. ДАМВ. Фонд 322. Воп. 1. Спр. 68. Арк. 22.
23. ДАМВ. Фонд 322. Воп. 1. Спр. 68. Арк. 23.
24. ДАМВ. Фонд 322. Воп. 1. Спр. 68. Арк. 26.
25. ДАМВ. Фонд 322. Воп. 1. Спр. 68. Арк. 41.
26. *Доўнар, Л. І.* Мінскія кнігазборы XIX стагоддзя / Л. І. Доўнар // *Здабыткі. Дакум. помнікі на Беларусі / Нац. б-ка Беларусі ; склад. Л. Г. Кірухіна, Т. І. Рошчына. – Мінск, 1998. – Вып. 3. – С. 60–72.*
27. *Покало, М. І.* *История библиотечного дела в БССР / М. И. Покало. – Минск : Выш. школа, 1986. – 200 с.*
28. *Радкевич, О.* *Минские библиофилы начала XX века: Татур и Зубакин / О. Радкевич // Здабыткі. Дакум. помнікі на Беларусі / Нац. б-ка Беларусі ; склад. Л. Г. Кірухіна, Т. І. Рошчына. – Мінск, 2005. – Вып. 7. – С. 158–184.*